DE L'AMOR PER LA PARAULA:
Estudis en homenatge al professor José Enrique Gargallo Gil
2026, pp. 493–507, https://memoriadelcor.org

VIDA, LLENGUA I PAISATGE FLUVIAL A MEQUINENSA: UNA APROXIMACIÓ ETNOLINGÜÍSTICA A TRAVÉS DE LA FRASEOLOGIA LOCAL

Maria Teresa MORET-OLIVER
Universitat de Saragossa / Academia Aragonesa de la Lengua

Nota prèvia

El doctor José Enrique Gargallo Gil és un referent indiscutible de la romanística i de la paremiologia, la trajectòria del qual ha contribuït decisivament a situar l'estudi dels refranys com un camp central per a la comprensió del coneixement lingüístic i cultural. La seva recerca, desenvolupada amb rigor, amplitud comparativa i una atenció constant a la dimensió territorial de la llengua, ha obert nous camins d'investigació i ha esdevingut un estímul intel·lectual per a molts investigadors. Amb respecte i prudència, però també amb la necessària gosadia, aquest treball s'inscriu en aquesta línia, amb una aportació centrada en un territori aragonès al qual ha dedicat una atenció constant.

1. INTRODUCCIÓ

La vida quotidiana a Mequinensa (Saragossa) i el seu entorn riberenc ha estat, durant segles, forjada per la presència dels rius i per l'activitat dels homes i de les dones que el van habitar: miners, pescadors, hortolans i famílies que rentaven, feien bugada, treien l'aigua o passaven la tarda a la riba. Tal com han mostrat els estudis previs sobre navegació fluvial, mineria, pesca o tasques domèstiques a la conca dels rius Segre i Ebre, la llengua de Mequinensa no pot separar-se de les pràctiques i dels

espais que la sostenen: l'activitat al riu, les galeries de la mina o l'oratge, que constitueixen alhora geografia física i geografia lingüística.[1]

En aquest marc, a partir de diversos treballs d'etnografia i dialectologia realitzats a la població, hem pogut recollir expressions idiomàtiques i refranys que no són només girs lingüístics, sinó empremtes del paisatge i del treball, formes de coneixement transmeses oralment que configuren una memòria col·lectiva estretament vinculada a l'espai geogràfic de la confluència de l'Ebre i el Segre, on s'ubicava l'antiga població de Mequinensa, en un territori aragonès de frontera.

2. QÜESTIONS METODOLÒGIQUES

El corpus fraseològic que es presenta en aquest treball s'ha obtingut a partir de diverses vies complementàries. Principalment, prové de l'observació directa de la parla espontània de la població de Mequinensa, recollida en el marc de diferents estudis previs basats en entrevistes amb informants locals (Moret-Oliver/Moret 2026), així com del coneixement prolongat de l'ús lingüístic de la comunitat derivat de la vinculació de l'autora amb l'àmbit geogràfic i social estudiat.[2]

En segon lloc, s'ha dut a terme el buidatge i la revisió del material ja atestat a Mequinensa corresponent als gèneres menors de la literatura popular recollits en treballs com el de Moret (1995) i en una recopilació d'iniciativa de memòria local difosa en una xarxa social amb el títol *Xeic, al poble parlem així.*[3] Aquest procés ha permès contrastar les dades obtingudes per via oral amb la documentació prèvia i verificar-ne la continuïtat en l'ús local.[4]

Finalment, en el cas específic dels refranys de caràcter meteorològic, s'ha procedit a la seva comprovació i contextualització a partir del projecte *ParemioRom*, dirigit pel professor José Enrique Gargallo, així com d'altres que s'inclouen en el projecte *Paremiologia catalana comparada digital* (*PCCD*).[5]

---

[1] Moret-Oliver (2024); Moret-Oliver / Giralt (2024, 2025); Moret-Oliver/Moret (2026).

[2] És per aquest motiu que els exemples recollits mantenen els trets dialectals que ens han transmès els informants.

[3] Els compiladors del qual són Batiste Estruga i Carlos Cubero, que fan crida d'expressions, fotografies i records als mequinensans en un grup de la població d'una xarxa social.

[4] La fraseologia mequinensana ha estat ja abordada des d'una perspectiva literària, especialment a partir de l'obra narrativa de Jesús Moncada i dels estudis de Biosca *et al.* (2015), que n'ofereixen una visió de conjunt. En aquest treball, però, no s'analitza el fraseologisme literari, sinó les expressions i refranys documentats en l'ús oral de Mequinensa, alguns dels quals transmeten coneixement tradicional avui parcialment perdut a causa dels canvis socials i del paisatge.

[5] https://stel.ub.edu/paremio-rom i https://pccd.dites.cat/projecte. En els exemples que hi hem atestat i que incloem en aquest treball, ja no fem referència a aquests dos corpus, si no és per assenyalar alguna qüestió concreta.

Pel que fa al tractament lingüístic del corpus, s'ha optat per una metodologia que combina l'anàlisi fraseològica amb una perspectiva de lingüística cognitiva, entesa aquí com una eina interpretativa per descriure la motivació semàntica i conceptual de les unitats fraseològiques. D'acord amb aquesta orientació, el material s'organitza en dues grans categories funcionals: refranys i expressions idiomàtiques, per tal d'evitar una fragmentació taxonòmica excessiva poc operativa en l'anàlisi de dades etnogràfiques.

Seguint la proposta de García-Page (1991, 2008, 2012),[6] que utilitza el concepte d'expressió idiomàtica com a denominació general per a descriure unitats plurilexemàtiques fixades amb graus diversos d'idiomaticitat, entre les quals s'inclouen les locucions. Des d'aquesta perspectiva, tant els refranys com les expressions idiomàtiques s'interpreten com a unitats convencionals del lèxic mental de la comunitat de parla, sovint motivades per processos de metàfora i metonímia conceptuals, i s'organitzen segons camps semàntics i etnoculturals que reflecteixen l'experiència quotidiana, el paisatge fluvial i les pràctiques socials de la comunitat. Aquesta organització permet analitzar el corpus com una xarxa de formes lingüístiques que vehiculen experiència, coneixement i valors compartits.

3. CORPUS SELECCIONAT

Els apartats següents apleguen refranys i expressions idiomàtiques relacionats amb el riu i els seus espais, les activitats tradicionals (navegació, pesca i mineria), les tasques domèstiques i els estris d'ús quotidià, l'oratge i els vents, així com amb la identitat local i les relacions amb pobles veïns. La inclusió de les unitats no depèn de la seva presència en repertoris previs, sinó de la seva documentació en l'ús oral o en la memòria lingüística local, atès que aquests reculls responen sovint a criteris de selecció[7] que no reflecteixen necessàriament la totalitat de la fraseologia emprada. Aquesta organització permet analitzar el corpus com una xarxa de formes lingüístiques que vehiculen experiència, coneixement i valors compartits.

[6] García-Page empra el terme expressió idiomàtica com a concepte ampli per referir-se a unitats fraseològiques fixades amb diferents graus d'idiomaticitat, i subratlla el caràcter gradual i no categorial d'aquest fenomen, fet que permet integrar-hi les locucions i altres estructures plurilexemàtiques sense recórrer a una taxonomia rígida.

[7] S'ha seleccionat només una mostra significativa, atès l'espai de què disposem.

3.1. L'àmbit fluvial com a espai simbòlic i físic

El riu no era només un recurs, sinó un espai de treball i de convivència**.** A la riba es rentava la roba, es blanquejava la llana al corrent, es fregaven els *trastes*,[8] s'omplien diferents recipients, es prenia la fresca al vespre i s'hi conversava en grup. La *vora riu*[9] era, alhora, bugaderia, font, safareig i espai de relació social. El pas de barca, per travessar d'un costat a l'altre de Segre o d'Ebre, els llaüts, que transportaven el carbó corrent avall, o les puntones estructuraven la mobilitat diària; els nens aprenien a nedar entre *plaies* i *gleres*; i els horts, regats per les sèquies o les nafores,[10] sostenien part de l'economia familiar.

3.1.1. El riu: flux, força i risc

En la fraseologia local, el riu es conceptualitza com un element dinàmic, imprescindible però potencialment perillós. L'aigua és percebuda com a flux canviant, com a força difícil de controlar, especialment quan adopta formes aparentment tranquil·les o enganyoses.

a) Refranys:

La llenya de riu, ni foc ni caliu. Fa referència a que la llenya que es troba per les vores de riu no és bona com a combustible per la humitat que té (Moret 1995: 27).

b) Expressions idiomàtiques:

Estar com si t'hagués dixat lo riu. Descriu un estat d'abatiment físic o moral a partir de la imatge d'un riu que ha minvat sobtadament de cabal. El verb *dixar*, emprat localment per referir-se al riu quan ha minvat el cabal, activa una metàfora basada en la pèrdua de força i d'energia després d'un descens brusc.

Fotre algú entre Segre i Ebre. Expressió amenaçadora que remet a l'espai fluvial com a lloc de càstig o de risc extrem, precisamente en el punt sovint negat on es trobava el camp de futbol.

Guardar-se (d'una cosa) *com de caure al riu.* Indica el rebuig absolut d'una possibilitat, equiparada a un perill greu i evident (Moret 1995: 153).

No trobar aigua a Segre. Utilitzada per indicar incapacitat o ineficàcia extrema, basada en una hipèrbole que pressuposa la presència constant d'aigua al riu.

---

[8] Mot usat gairebé sempre en plural, que s'empra en la llengua de Mequinensa per designar qualsevol utensili al voltant de la cuina (Moret-Oliver / Moret 2026: 87 i 143).

[9] El sintagma *vora riu*, sense preposició, és la forma en què s'anomena aquest espai a Mequinensa: de fet, ha transcendit l'ús col·loquial i dona nom a un dels pavellons municipals de la vila ubicat a la vora del Segre.

[10] 'Sínia, roda hidràulica moguda per l'aigua del riu' (*cf.* Moret-Oliver / Giralt 2025: 303-305).

3.1.2. El comportament del riu

A més de la seva funció com a espai de treball i de relació, el riu és conceptualitzat en la fraseologia local com un agent amb comportament propi, sotmès a variacions sobtades de cabal i de força. Aquestes oscil·lacions, ben conegudes per la població riberenca, han generat un conjunt d'expressions idiomàtiques que permeten descriure tant fenòmens naturals com situacions humanes caracteritzades pel canvi, la desmesura o la inestabilitat.

a) Refranys:

L'aigua mansa no és de fiar, la que corre es veu per on va. Expressa la idea que la calma aparent pot amagar perill, mentre que el moviment visible permet anticipar el comportament del riu. És un refrany àmpliament estès en l'àmbit romànic, aplicable tant a fenòmens naturals com a conductes humanes (Moret 1995: 58).

b) Expressions idiomàtiques:

Anar el riu fora mare. Fa referència al desbordament del riu quan supera el seu llit habitual; s'utilitza també en sentit figurat per descriure situacions que han perdut el control o que s'han desbordat més enllà dels límits previsibles.

Baixar el riu prim / gros. Expressions que descriuen les variacions del cabal del riu segons si portava poca o molta aigua. El riu baixava gros especialment a causa del magenc,[11] fet que permetia iniciar la navegació fluvial, però dificultava altres usos quotidians, com el rentatge a la vora del riu, on les dones podien veure's sorpreses per avingudes sobtades d'aigua.

No fiar-se de l'aigua mansa. Expressa desconfiança davant un riu en calma, però també davant situacions o persones que aparenten tranquil·litat. L'expressió està estretament relacionada amb el refrany anotat més amunt (Moret 1995: 159).

3.1.3. Les vores de riu

La vora del riu és conceptualitzada en la fraseologia de Mequinensa com un espai de límit i de fragilitat, sotmès a l'acció constant de l'aigua. Aquest espai, aparentment estable, pot ser progressivament erosionat pel corrent, fet que explica la seva projecció simbòlica com a lloc de perill, de pèrdua o de voracitat.

a) Refranys:

A la vora del riu no t'hi fajos lo niu. El refrany adverteix del risc d'establir-se en un espai inestable i exposat a la força del riu. El refrany té una variant que l'arrodoneix: *i si te'l fas, fes-te'l de fenàs* (Moret 1995: 53), que reforça la idea de precarietat, ja que el

[11] El mot, en aquesta ribera d'Ebre, feia referència a una petita avinguda provocada per l'obertura de les comportes de la central hidroelèctrica de Seròs, que afectava tant el Segre com l'Ebre.

fenàs remet a un material sec, fràgil i provisional, adequat només per a situacions temporals.

b) Expressions idiomàtiques:

Minjar més que una vora de riu. S'aplica a persones amb una gran capacitat de consum o voracitat. La imatge parteix de l'experiència quotidiana de l'erosió fluvial, en què el riu "menja" literalment les vores i s'endú la terra.

Ser un rasca vores. Es diu a una persona que ho aprofita tot, sovint amb una connotació negativa. L'expressió es fonamenta en la mateixa metàfora conceptual que l'anterior: el riu que tot ho devora, capaç de consumir progressivament els marges que delimiten el seu curs.

Anar a tirar pedres al riu. Amb el sentit de 'perdre el temps' o 'badar', parteix de la idea d'una acció que no deixa rastre ni conseqüència. Moret (1995: 132) la documenta com a locució també al Matarranya (La Freixneda, La Torre del Comte i Pena-roja).

3.2. Els espais propers del riu

3.2.1. El molló: espai de residus

El riu va esdevenir també un espai d'eliminació d'allò que ja no tenia utilitat per a la comunitat. Les deixalles domèstiques i, en alguns casos, animals morts, eren abocades al riu a través dels baixadors que comunicaven el nucli urbà amb les vores fluvials. Aquestes restes sovint feien cap al *molló*, situat a la vora de l'Ebre, amb la creença que el riu les engolia o les depurava, fet que va afavorir la persistència d'aquestes pràctiques.

Des del punt de vista lèxic, *molló* designa a Mequinensa un 'atracador o petit moll a la riba del riu', però també, per extensió semàntica, un espai d'acumulació de deixalles (Moret-Oliver/Moret 2026: 126). Aquests mollons, presents tant a la vora de l'Ebre com a les boques de les mines, esdevenen espais marginals i degradats que adquireixen una forta càrrega simbòlica en la fraseologia local.

a) Expressions idiomàtiques:

Fotre algú al molló. S'utilitza per expressar el rebuig radical d'una persona o situació, equiparant-la simbòlicament a allò que és destinat a ser llençat o eliminat. A més, a Mequinensa es recull també el pseudo tornaveu: *-Mare, marxo. -No vajos al molló, fill!* Fórmula emprada especialment amb infants, que combina la funció preventiva amb la càrrega simbòlica negativa associada a aquest espai.

3.2.2. La glera

La *glera*, 'tros de llit de riu o torrent sec, ple de còdols i areny gruixut formant una platja', lloc on solien anar a banyar-se les famílies. És un mot peculiar del català occidental (< GLAREA, *DECat* IV, 525b).

a) Expressió idiomàtica:

Tindre el cap més dur que un codís de glera. Un *codís* és un còdol, una pedra llisa de forma arrodonida difícil de trencar, un mot usat des del Baix Segre en avall (*DECat* II, 800b).

A banda, hem sentit també una rima o dita infantil en què s'activa el mot *glera* com a espai conegut, sonor, físic i proper: *Un moixó va anar a la glera, currutxut i caguera.*

3.2.3. Les partides de terreny properes al riu i sovint inundables

a) Refrany:

Si et cases a Torrent, te donaran terra a Torrauba,[12] *i si puge el riu et quedaràs a canyaula.* Refrany que reflecteix un coneixement precís del territori i de les seves condicions agràries. Torrauba, topònim situat prop del riu Cinca al terme de Torrent de Cinca, correspon a una terrassa al·luvial holocena de pendent suau i sòls fèrtils, però exposada al risc d'inundació periòdica. La parèmia no idealitza aquest espai, sinó que sintetitza l'equilibri entre rendiment agrícola i vulnerabilitat, i funciona com una forma de transmissió de coneixement geomorfològic i socioeconòmic basat en l'experiència.

b) Expressió idiomàtica:

La sort d'Aubera que se la va endur el riu. S'utilitza per remarcar que la fortuna d'algú no és real, amb un joc d'ambigüitat entre les paraules *sort* 'destí' i *sort* 'porció de terra', en concret fent al·lusió a la partida d'Aubera, a la dreta de la vall de la vila (v. Moret 1994: 330-3331). L'ús sol ser a partir del tornaveu: *-Quina sort!: -La sort d'Aubera que se la va endur en riu.*

3.3. Les activitats al voltant del riu

3.3.1. La navegació fluvial

La navegació fluvial va constituir durant dècades una activitat central en la vida econòmica i social de Mequinensa. El transport de persones i mercaderies mitjançant llaüts, barques i altres embarcacions menors exigia un coneixement precís del riu, del seu corrent i dels vents, així com una coordinació constant entre tripulació i

[12] Amb vocalització de la *-l* (< *Torralba*), com ocorre amb *Aubera* < *Albera.*

embarcació. Aquest univers tècnic i d'experiències ha deixat una empremta clara en la fraseologia local.

a) Refranys:

Entre la barca i el barquer se van fotre un pet i ningú va saber qui el va fer. Refrany de to burlesc que posa en relleu la dificultat d'atribuir responsabilitats quan diversos agents actuen de manera indestriable. A partir d'una imatge escatològica i còmica, expressa la confusió sobre l'origen d'una acció o d'un error, i s'aplica a situacions quotidianes en què la responsabilitat queda difosa entre parts estretament vinculades (Moret 1995: 40). *Barca,* a Mequinensa, és el mot general usat per a designar la plataforma muntada damunt de dues o més barques, feta amb taulons i destinada a fer de gran barcassa per travessar el riu d'una vora a l'altra, i el *barquer*, qui la menava.

b) Expressions idiomàtiques:

Anar de curriola. Expressió que significa 'patir descomposició intestinal', basada en la idea de continuïtat o fluïdesa. El mot s'emprava a Mequinensa juntament amb *bocell*, cilindre per on es feia passar la corda que anava a l'arbre, 'pal', del llaüt.

A tot estrop. Expressen la idea de màxim esforç o velocitat, a partir del gest intens i repetit de remar. En sentit figurat, s'apliquen a qualsevol activitat feta amb pressa o energia sense límits (Moret 1995: 135). Un *estrop* és un tros de corda entollat pels seus dos caps, a manera d'anella, que serveix per a enganxar el rem a l'escàlem d'un llaüt (Moret-Oliver/Moret 2026: 114).

Embarcar algú d'un xut. Funciona com una amenaça (sovint burlesca), amb un component clar de violència simbòlica i d'expulsió forçada. En context riberenc, l'amenaça s'articula a partir d'una acció vinculada a la navegació executada de manera brusca.

3.3.2. La pesca

La pesca fluvial, tant com a activitat econòmica complementària com a pràctica quotidiana, forma part de l'univers experiencial associat al riu. Tot i que en el corpus la seva presència fraseològica és més reduïda que la de la navegació, la pesca apareix com a domini conceptual que permet expressar relacions d'avantatge, control i desigualtat entre interlocutors.

a) Expressions idiomàtiques:

Donar peixet. S'utilitza amb el sentit de 'facilitar intencionadament un petit avantatge a algú', sovint en un context de superioritat o de joc desigual (Moret 1995: 142). La metàfora parteix de l'experiència de la pesca, en què es dona una petita oportunitat perquè l'altre "mossegui l'ham", i es projecta sobre situacions socials en què una part controla el ritme o el resultat de l'acció.

3.3.3. La mineria tradicional

Va constituir una de les activitats econòmiques fonamentals de Mequinensa i del seu entorn, i va marcar profundament tant el paisatge com les condicions de vida de la població. En la fraseologia local, el món de la mina no es projecta tant a partir de l'esforç físic o de l'estructura dels objectes, sinó sobretot a partir de l'experiència sensorial de la foscor, un dels trets més característics del treball subterrani.

a) Expressions idiomàtiques:

Parèixer un canyo de mina. S'aplica quan un lloc és molt obscur, per analogia entre l'obscuritat d'un *canyo* dins la mina i la manca de visibilitat d'un espai determinat. Els *canyos* eren unes petites galeries d'uns dos pams d'alçada que seguien les vetes del mineral, que només s'il·luminaven amb la llum de carburo que portaven els miners (v. Moret-Oliver/Moret 2026: 103).

3.3.4. Tasques domèstiques i neteja

Les tasques domèstiques relacionades amb la neteja formen part de l'experiència quotidiana tradicional vinculada al riu. L'aigua, imprescindible per a aquestes activitats, esdevé també un element simbòlic que permet expressar nocions de límit, desgast i precarietat, així com actituds morals associades a la moderació i a la bona administració.

a) Refranys:

No tindre sabó moll pa tanta roba. Expressa la impossibilitat d'afrontar una tasca o una situació per manca de mitjans suficients. El refrany parteix d'una experiència domèstica concreta —la necessitat d'aquest tipus de sabó de consistència molt blana, semilíquida per rentar la roba— i projecta aquesta manca sobre qualsevol context en què els recursos resulten clarament insuficients.

Déu mantingo la netedat, quinze dies de cada costat. Refrany de to humorístic que relativitza l'exigència de la netedat absoluta (Moret 1995: 41). A través d'una formulació irònica, expressa una concepció pràctica de l'ordre domèstic, adaptada a les condicions de la vida quotidiana.

b) Expressions idiomàtiques

Cada dia perdem un llençol. S'utilitza per indicar una pèrdua progressiva, lenta però constant, ja sigui de recursos, d'avantatges o de qualitat de vida. La imatge del llençol, element central de la roba de casa, remet a l'empobriment gradual.

3.4. Estris i recipients

Els estris i recipients d'ús quotidià —cànters, calderes, cabassos, tenalles o cistelles— constitueixen un domini d'experiència clau de la vida domèstica

tradicional. La seva funcionalitat, conservació i articulació interna es projecten en la fraseologia local com a recursos per valorar l'eficàcia, la inutilitat, el desgast o el desajust entre elements.

a) Refranys:

Cante nou, aigua fresca. Expressa la idea que allò nou funciona millor o ofereix millors resultats. La relació entre el recipient, un *cante* 'càntir' i el contingut activa una metàfora de renovació i eficàcia aplicable a persones, objectes o situacions.

Caldera vella, bony i forat. Remet al deteriorament inevitable dels estris amb l'ús i el pas del temps. En sentit figurat, s'aplica a realitats envellides o desgastades que acumulen defectes i problemes i també a les persones.

b) Expressions idiomàtiques:

Segur com l'aigua dins d'una cistella. Expressa la manca absoluta de seguretat o fiabilitat. La imatge, basada en la inutilitat d'un recipient inadequat per contenir aigua, activa una metàfora clara d'ineficàcia.

Pareixie tonto quan lo vam canviar per lo selló xafat. Fórmula humorística que expressa una manca evident de criteri o intel·ligència, construïda a partir d'un intercanvi absurd entre objectes sense valor funcional. El *selló* és un càntir amb dos brocs, que es diferencia de l'*argoleta*, amb dues anses, tal com assenyala la cantarella: «A Fraga en diuen barral, / a la Granja cantereta, / a Massalcoreig sellons / i a Miquerensa argoleta» (v. Moret 1994: 61).

Estar més sord que una tenalla. Expressa sordesa extrema a partir de la comparació amb un estri totalment mancat de capacitat auditiva.

A on va l'ansa sense el calder. Es fa servir per remarcar la inseparabilitat habitual entre dues persones. La imatge del calder sense l'ansa activa una metàfora relacional basada en la idea de parts que normalment funcionen conjuntament.

Quatre cabassos, vuit anses. S'aplica a situacions evidents: un cabàs té dues anses.

3.5. L'oratge i els vents

Els fenòmens meteorològics constitueixen un dels dominis conceptuals més productius de la fraseologia tradicional. L'observació del cel i dels vents condicionava les tasques quotidianes, fet que es reflecteix en un ric repertori de refranys i expressions idiomàtiques entre les quals, hem pogut anotar les que es presenten tot seguit.

a) Refranys:

Plou i fa bufetes, aigua a les bassetes. Refrany meteorològic que associa determinats indicis visibles amb l'acumulació d'aigua. Expressa una lectura empírica del fenomen atmosfèric basada en l'observació reiterada (Moret 1995: 25).

Cel a petxinetes, aigua a les bassetes. Relaciona la forma del núvols amb la previsió de pluja. La imatge visual del cel "a petxinetes" activa un mecanisme predictiu àmpliament compartit en la tradició popular (Moret 1995: 25) .

Morella, no et fios d'ella. Refrany de caràcter geogràfic i meteorològic que adverteix de la inestabilitat de l'oratge associada al vent que arriba d'aquella zona. S'inscriu en el conjunt de refranys que vinculen llocs concrets amb comportaments atmosfèrics imprevisibles (Moret 1995: 78).

Del Pallars a Morella, aigua vella. Refrany meteorològic que remet a un coneixement territorial ampli del comportament de les precipitacions.

Aire de Segre, aigua radere. Associa un tipus de vent concret amb la previsió de pluja posterior. El refrany posa de manifest el coneixement local dels corrents d'aire i la seva incidència en el temps.

Aire dormidor, aire durador / Aire sopador, aire durador. Ambdós refranys expressen la persistència d'un determinat tipus de vent. La personificació de l'aire (*dormidor*, *sopador*) contribueix a fixar la predicció meteorològica de manera memorística.

Cel rogenc, pluja o vent. Basat en l'observació del color del cel com a indicador de canvis atmosfèrics imminents, especialment a l'alba o al capvespre. S'associa popularment a la presència de núvols alts o de pols en suspensió, sovint vinculats a l'entrada de pertorbacions que poden portar vent o precipitació.

b) Expressions idiomàtiques:

(*Fer) aire de la broma.* S'utilitza per indicar un ambient humit o carregat, sovint com a indici de pluja imminent. L'expressió, que usa el mot *broma* (mot que s'empra en comptes de núvol) remet a una sensació física i atmosfèrica que es reconeix fàcilment.

Cau en vers perquè fa cerç. Tal com assenyala Moret (1995: 138) es diu quan algú, tot parlant, fa involuntàriament un rodolí.

Estar engarbinat. Expressió que designa un estat de malestar físic o mental associat al vent anomenat *garbinada*. A la Ribera de l'Ebre —fins a Mequinensa, Almatret i la Granja d'Escarp— s'aplica al vent de sud-est, equivalent a la *marinada*, que remunta l'Ebre i sol bufar al *tardet*, afavorint la navegació fluvial (*DECat* IV, 362; Moret-Oliver/Moret, 2026: 117).

3.6. Identitat local i relacions amb pobles veïns

La fraseologia sobre pobles veïns construeix la identitat local per contrast, mitjançant l'humor o el retret, i utilitza la proximitat geogràfica com a recurs simbòlic per expressar el posicionament de la comunitat de parla.

a) Expressions idiomàtiques:

Parèixer de la Vallfera. Expressió amb valor burlesc o despectiu per qualificar algú d'aparença estrafolària. El topònim actua com a marcador d'alteritat i remet a la Vallfera com a partida perifèrica de Mequinensa, associada a habitatges miners i a població immigrant, majoritàriament procedent de llocs del sud peninsular que, en tancar les mines dels seus llocs d'origen, vingueren a treballar a les mequinensanes.

A Fraga? Mosques i figues. Fórmula humorística que expressa menyspreu o poca consideració envers el lloc esmentat. L'expressió remet a la presència abundant de figueres a Fraga i, consegüentment, de mosques; una associació percebuda popularment que esdevé base del comentari burlesc en el contrast entre poblacions veïnes tradicionalment enfrontades.

Parèixer mig de Fraga. S'empra per recriminar un comportament considerat inadequat, sovint innocent, que s'associa amb la gent de la població veïna, tot reforçant la delimitació simbòlica entre localitats.

Calla i no ploros, que encara t'hauran de llogar a Fraga. Fórmula amb funció admonitòria, utilitzada sovint amb infants, que combina burla i amenaça simbòlica. Segons els testimonis orals, remet a la pràctica de contractar ploraneres o ploramorts en alguns enterraments celebrats a la localitat veïna.

Pareixes mig d'Arbeca! Expressió breu i exclamativa emprada per ridiculitzar una conducta considerada fora de lloc. El topònim actua com a etiqueta identitària negativa.

Això acabarà com a la fira de Flix, en un xiulet i un canyís. S'utilitza per anticipar un desenllaç caòtic o desordenat. La referència a un esdeveniment conegut permet sintetitzar una experiència col·lectiva compartida.

Més tort que la carretera de Faió. L'expressió remet a la carretera que condueix a Faió, coneguda tradicionalment pel seu traçat sinuós i ple de revolts, que esdevé així un referent local per expressar desviació, complicació o manca de rectitud.

3.7. Expressions sobre la vida quotidiana

Aquest apartat recull un conjunt d'expressions que reflecteixen situacions habituals de la vida quotidiana, sovint amb un fort component humorístic, irònic o moralitzant. Es tracta d'unitats fraseològiques que no remeten a un domini professional o espacial concret, sinó que funcionen com a eines d'interpretació de l'experiència comuna, especialment en relació amb l'error, l'espera, l'excés, la inutilitat o la resignació davant els esdeveniments.

a) Refranys:

Done igual morir d'una pedrada que d'una cantalada. Refrany que expressa una actitud fatalista davant dues alternatives igualment negatives i relativitza la diferència entre opcions quan el resultat és percebut com a inevitable.

b) Expressions idiomàtiques:

Buscar la lluna per la bassa. S'utilitza per indicar que algú busca una solució impossible o s'equivoca completament de camí. La imatge contraposa un objecte llunyà i inabastable (*la lluna*) amb un espai (*la bassa*) reduït i inadequat (Moret 1995: 137) .

Ser un furó d'angorfa. Aplica una imatge animal per caracteritzar una persona inquieta, molesta o excessivament tafanera. L'*angorfa*, 'pis més alt d'una casa', és la forma que s'empra a Mequinensa, corresponent a l'estàndard *algorfa* o *golfa* (Moret 1995: 174; Moret-Oliver/Moret 2026: 89).

Se li ha ficat un cul com una sària. Expressa exageració corporal mitjançant una comparació amb el recipient d'espart en forma de bossa que es posava damunt les bèsties per transportar productes.

Ja vindrà lo cigró a la cullera. Mostra l'esperança que, amb el temps, les coses acabaran arribant o resolent-se. La metàfora alimentària remet a l'espera pacient del moment oportú.

Falten rucs pa tantes sàries. Indica desproporció entre mitjans i necessitats. La imatge associa la manca de força de treball amb l'excés de càrrega.

Al toc de sirena, la tripa plena. Expressió que vincula un senyal acústic extern amb la satisfacció immediata d'una necessitat bàsica, especialment l'alimentació. A Mequinensa, la sirena sonava —i encara ho fa— a les 12 del migdia per indicar el moment de plegar de la feina i anar a dinar, una pràctica tradicional que s'ha mantingut en el temps i que sovint sorprèn els "forasters".

Ja baixen pel camí de la Pedra Bonica. Fórmula utilitzada per anunciar un desenllaç problemàtic o inevitable, associat a un espai percebut com a difícil o amenaçador. Tenia també una funció intimidatòria, especialment amb infants, sovint acompanyada de fórmules com: *Mira, que ja venen!*[13]

Això és més dur que la Pedra Bonica. Comparació que expressa dificultat extrema o resistència, prenent com a referent un element del paisatge local amb fort valor simbòlic.

[13] La Pedra Bonica, situada a la Costa de la Pedra, era una pedra treballada per picapedrers avui desapareguda, al voltant de la qual circulava una llegenda segons la qual, en tombar-la, s'hi trobaria un gran tresor o una gran veritat; la tradició explica que el que aparegué fou una inscripció irònica: «Ara que m'has girat estic de l'altre costat» (Moret 1994: 331-332).

Ja el farem lo mas de Llosa! S'empra per referir-se a una acció o projecte que no s'acaba mai de fer, sovint amb un matís de resignació o d'ajornament indefinit.[14]

4. CONCLUSIONS

L'anàlisi plantejada posa en relleu el paper de refranys i expressions idiomàtiques com a manifestacions de coneixement col·lectiu, vinculades a l'experiència quotidiana, al paisatge fluvial i a les pràctiques socials de la comunitat. L'organització del corpus segons dominis semàntics i etnoculturals ha facilitat la identificació del riu com a eix físic i simbòlic central, així com el paper de les activitats tradicionals, l'oratge, els estris i el territori proper com a fonts de metàfores i valoracions que articulen nocions com el risc, la vulnerabilitat, l'eficàcia o la fatalitat.

Des del punt de vista metodològic, la distinció funcional entre refranys i expressions idiomàtiques ha resultat operativa per analitzar un material eminentment oral i contextual, sense recórrer a una fragmentació taxonòmica excessiva. Aquest enfocament permet entendre la fraseologia com un conjunt de mecanismes conceptuals que connecten llengua, experiència i territori, i mostra que el corpus documentat reflecteix una memòria lingüística encara activa, tot i que parcialment en recessió, com a expressió de coneixement i identitat col·lectius.

BIBLIOGRAFIA

BIOSCA, Mercè (2015): *Aportacions de Jesús Moncada a la fraseologia catalana*. Lleida: Pagès editors.

DECat = COROMINES, Joan (1980-2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial, 10 vols.

GARCÍA-PAGE, Mario (1991): «Locuciones adverbiales con palabras "idiomáticas"». *Revista de la Sociedad Española de Lingüística*, 21/2, p. 233-264.

GARCÍA-PAGE, Mario (2008): *Introducción a la fraseología española. Estudio de las locuciones*. Barcelona: Anthropos.

GARCÍA-PAGE, Mario (2012): «Pourquoi *un perrito caliente* n'est pas la même chose que *una patata caliente*? Du composé à la locution nominale». Dins BLANCO, Xavier, *et al.* (eds.): *Les locutions nominales en langue générale*. Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, p. 79-107.

MORET, Hèctor (1994): «Aproximació a la toponímia rural de Mequinensa». *AFA* 50, p. 325-350.

[14] El topònim *Llosa* designa una partida de Mequinensa situada a la riba dreta de l'Ebre, entre Verp i la Volta, bona part de la qual va quedar submergida amb la construcció de l'embassament (Moret 1994, 338).

MORET, Hèctor (1995): *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa 3. Gèneres menors de la literatura popular*. Calaceit: Instituto de Estudios Turolenses-ASCUMA-Carrutxa.

MORET-OLIVER, M. Teresa (2024): «Les paraules que l'Ebre s'endugué: Lèxic de la navegació fluvial a Mequinensa i Faió (Saragossa)». Dins COLOMINA, Jordi / CASANOVA, Emili (ed.): *Alcoi al cor. Estudis en homenatge a Josep Tormo Colomina*. Alcoi: Ajuntament d'Alcoi, p. 253-267.

MORET-OLIVER, Maria Teresa / GIRALT, Javier (2024): «Léxico de la navegación fluvial en Aragón. De la encuesta oral a las fuentes históricas». Dins FAJARDO, Alejandro *et al.* (eds.): *Lexicografía del español: internacionalización y contrastes*. Berna: Peter Lang, p. 453-472.

MORET-OLIVER, M. Teresa / GIRALT, Javier (2025): «Petjades de l'àrab andalusí en el lèxic de la navegació fluvial a Mequinensa». *Estudis de llengua i literatura catalanes LXXIX. Miscel·lània Joaquim Rafel 2*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 291-314.

MORET-OLIVER, M. Teresa / MORET, Hèctor (2026): *Vida i llengua a la mina i al riu. Estudi etnogràfic i lèxic sobre la navegació fluvial, la mineria, la pesca i altres activitats riberenques a Mequinensa i Faió*. Zaragoza: Prensas de la Universidad de Zaragoza-Gara d'Edizions.